

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชนในชนบท ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เป็นแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิดและประเด็นในการศึกษา คือ

1. แนวคิดกลุ่ม/องค์กร
2. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคม
3. แนวคิดเครือข่ายชาวบ้าน
4. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดกลุ่ม/องค์กร

ธรรมชาติของมนุษย์จะมีการพึ่งพากันทั้งในรูปของปัจเจกและกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มจะเป็นการช่วยเหลือกันที่มีพลัง ไม่ว่าจะเป็นเพื่อสร้างสรรค์หรือทำลาย ดังนั้นการรวมกลุ่มจึงเป็นเรื่องปกติของมนุษย์ที่อยู่ในสังคม อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์เกี่ยวข้องกับกลุ่มตั้งแต่เกิดจนตาย มนุษย์เมื่อเกิดมาก็อยู่กับพ่อแม่ ญาติพี่น้อง ซึ่งเป็นกลุ่มปฐมภูมิ พอโตขึ้นเด็กก็จะมีกลุ่มเพื่อนละแวกบ้าน เมื่อเข้าเรียนในโรงเรียนก็จะมีกลุ่มเพื่อนในโรงเรียน และเมื่อประกอบอาชีพก็จะมีกลุ่มเพื่อนร่วมอาชีพหรือร่วมงาน เป็นต้น

การรวมกลุ่มของมนุษย์ส่วนมากจะเป็นแบบธรรมชาติ เป็นกลุ่มเล็ก ๆ และไม่เป็นทางการ แต่ทุกคนรู้ว่าเมื่อใดจะรวมกันทำอะไร การเรียนรู้ถูกถ่ายทอดโดยครอบครัวและสังคมไทยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น อาชีพและประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น สุเทพ สุนทรเกสซ์ (2513, หน้า 81-83) กล่าวว่า การรวมกลุ่มขึ้นกับปัจจัย เงื่อนไขต่าง ๆ เช่น วัดเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนเข้ารวมกันเป็นกลุ่ม เพราะกลุ่มคนดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ตรงกัน คือเข้าร่วมเพื่อกิจกรรมทางศาสนา อาทิ การทำบุญทอดผ้าป่า การสร้างศาสนสถาน การบำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น การรวมกลุ่มทางศาสนานี้ไม่จำเป็นต้องอาศัยระบบเครือข่าย ไม่จำเป็นต้องมีระบบเพื่อน แต่ก็สามารถรวมกลุ่มกัน

ได้โดยมีวัตถุประสงค์ที่ทุกคนต้องการตรงกัน การรวมกลุ่มอาจมีความยุ่งยากซับซ้อนหรือแบบหลวม ๆ ขึ้นอยู่กับขนาดของกลุ่ม และกิจกรรมที่พวกเขากระทำอยู่ อย่างไรก็ตามการดำเนินการของกลุ่มให้เป็นไปอย่างราบรื่นนั้น กลุ่มจะต้องมีกฎ ระเบียบ หรือแนวทางปฏิบัติ ดังเช่น คณะกรรมการวัดจะมีการตั้งกฎเกณฑ์ ระเบียบต่าง ๆ เช่น การยืมของใช้จากวัดไปใช้งานของชาวบ้าน เป็นต้น การรวมตัวของกลุ่มชาวบ้านแบบธรรมชาติจะมีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน แต่การปฏิบัติของสมาชิกจะกระทำตามข้อตกลงของกลุ่มเป็นครั้งคราว เช่น มีงานวัด กลุ่มหนุ่มสาวก็จะร่วมประชุมปรึกษานหาแนวทางปฏิบัติในการจัดงาน แบ่งหน้าที่กันทำ ส่วนกลุ่มผู้สูงอายุก็จะเป็นที่ปรึกษาของกลุ่มหนุ่มสาวและชาวบ้านทั่วไป เป็นต้น

กลุ่มสังคมมนุษย์มีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมของกลุ่ม George A. Lundberg (1969, pp. 81-87 อ้างใน วัชร คลายนาทร) ได้อธิบายองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดกลุ่ม และลักษณะของกลุ่มทางสังคมดังนี้

1. ระยะเวลาของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก (Temporal Factor) สมาชิกในกลุ่มได้มีโอกาสติดต่อสัมพันธ์กันยาวนานเท่าใดย่อมเป็นผลให้กลุ่มได้สนองความต้องการของสมาชิกได้สมบูรณ์ และก่อให้เกิดความมั่นคงของกลุ่มมากขึ้น
2. ขนาดของกลุ่ม (The Size Factor) กลุ่มประกอบด้วยสมาชิกจำนวนแตกต่างกัน มีการจำแนกสถานภาพ บทบาท หรือการแบ่งแรงงาน ตลอดจนการจัดระบบสื่อสารภายในกลุ่ม ดังนั้นขนาดของกลุ่มทำให้มีผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน
3. การสื่อสารระหว่างสมาชิก (The Spatial Factor) วิธีการจัดระบบรูปแบบการสื่อสารเพื่อให้สมาชิกได้มีโอกาสติดต่อกันอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การจัดสถานที่ให้สมาชิกได้มีโอกาสพบปะติดต่อสัมพันธ์กัน การใช้เครื่องมือในการติดต่อสื่อสาร การใช้สัญลักษณ์ในการสื่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เป็นต้น

สุนันทา เลานันท์ (2531) ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องของกลุ่มดังนี้

1. การรวมกลุ่มของคนในชุมชนประกอบด้วยกลุ่มที่เป็นทางการและกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ กลุ่มที่เป็นทางการเป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ เป็นกลุ่มที่มีโครงสร้างแน่นอน มีกฎเกณฑ์ มีการกำหนดตำแหน่งหน้าที่รับผิดชอบที่แน่นอน และกลุ่มที่ไม่เป็นทางการเป็นกลุ่มที่เกิดจากความไม่พอใจในการจัดตั้ง หากแต่เกิดจากธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความต้องการมีเพื่อน มีสมาคม มีความสนใจ มีการกำหนดบทบาทและปทัสถานขึ้นมาเอง ปรับเปลี่ยนยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสมและขึ้นอยู่กับกลุ่ม

2. เมื่อกลุ่มเกิดขึ้น กลุ่มอาจต้องสนองความต้องการของบุคคลหลาย ๆ ด้านพร้อม ๆ กัน เช่น ด้านความมั่นคง ความต้องการทางสังคม ความต้องการการยอมรับยกย่อง ความต้องการด้านเศรษฐกิจ และเป้าหมายของกลุ่ม เป็นต้น บางครั้งความต้องการของบุคคลอาจไม่ได้รับการตอบสนองในระดับที่พึงพอใจ ซึ่งมีผลต่อกลุ่มและชุมชนโดยรวม

3. ลักษณะของบุคคลที่มารวมกันเป็นกลุ่ม จะมี 2 ลักษณะ คือกลุ่มที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน และกลุ่มที่มีลักษณะแตกต่างกัน กลุ่มแรกเหมาะสำหรับงานประจำที่ไม่ซับซ้อนมากนัก สมาชิกมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความร่วมมือร่วมใจกัน มีปัญหาขัดแย้งส่วนตัวน้อย ส่วนกลุ่มหลังเหมาะสำหรับงานที่ต้องการคิดสร้างสรรค์ การแก้ปัญหาทางที่ซับซ้อน เพราะจะได้มีแนวคิดที่แตกต่างมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการทำงาน อย่างไรก็ตามระดับความแตกต่างไม่ควรมีมากเกินไป ซึ่งอาจจะกลายเป็นความขัดแย้งขึ้นมาได้

4. กลุ่มทุกกลุ่มจะมีปทัสถานสำหรับเป็นระเบียบควบคุมการทำกิจกรรม ปทัสถานของกลุ่มต่าง ๆ จะมีลักษณะเฉพาะของกลุ่ม

5. บทบาทที่แสดงออกมีหลายลักษณะ อาจจะเป็นบทบาทที่คาดหวัง บทบาทที่รับรู้ และบทบาทที่แสดงออก

ถิรนันท์ อนวัชศิริวงศ์ (2534, หน้า 52-53) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่สำคัญในการก่อกลุ่มไว้ว่า ปัจจัยที่จะทำให้เกิดกลุ่มได้คือ ผู้นำกลุ่ม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการที่จะรวมผู้คนให้เข้าร่วมกลุ่ม และพัฒนาให้กลุ่มคงอยู่ได้ เมื่อมีผู้นำกลุ่มและกลุ่มเกิดขึ้นแล้วย่อมจะต้องมีการสื่อสารภายในกลุ่ม เพื่อให้สมาชิกได้มีการรับรู้ มีส่วนร่วม มีบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ภายในกลุ่ม ชินชัย ชี้เจริญ (2528, หน้า 96) กล่าวถึงเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่ม คือการรับรู้ปัญหากระทบต่อชุมชนโดยส่วนรวม และรวมกันเป็นกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาโดยมีการสื่อสารภายในกลุ่ม มีการพบปะพูดคุยแสดง

ความคิดเห็นเพื่อร่วมกันนำกลุ่มไปสู่วัตถุประสงค์กลุ่ม ดังนั้นการสื่อสารจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งของกลุ่มที่จะทำให้กลุ่มดำเนินการพัฒนาไปได้ด้วยดี บุญเทียน ทองประสาน (2531, หน้า 206) กล่าวถึงการสื่อสารภายในกลุ่มไว้ว่า กลุ่มชาวบ้านโดยมากจะสื่อสารกันด้วยวาจา จะมีการสื่อสารทั้งทางเดียวคือการสั่งการจากผู้นำไปยังสมาชิก และแบบสองทางคือ การเสวนาแลกเปลี่ยนกันในกลุ่ม เพื่อให้เกิดความร่วมมือ เกิดความสามัคคีภายในกลุ่ม ซึ่งจะเป็นกลไกนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จได้

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเป็นพฤติกรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่เป็นเป้าหมาย ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ระดับความมากน้อยของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาจจะแตกต่างกันออกไป การพึ่งพาอาศัยกันบางครั้งอาจจะไม่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน บางครั้งก็เป็นการพึ่งพากันสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น (พนม เมืองแมน และคณะ, 2529, หน้า 168-172)

วัชร คลายนาท (2530) กล่าวว่า พื้นฐานสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนมีการกระทำระหว่างกันทางสังคมเพื่อตอบสนองกันและกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยผ่านกระบวนการสื่อสารเพื่อให้เกิดแบบแผนในการปฏิบัติโดยการสร้างวัฒนธรรม ซึ่งมนุษย์ได้พัฒนารูปแบบกระบวนการทางสังคมออกเป็น 3 รูปแบบ คือ ความร่วมมือ การแข่งขัน และความขัดแย้ง

ความร่วมมือ หมายถึง การร่วมทำงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อไปสู่เป้าหมายร่วมกัน รูปแบบความร่วมมือในแต่ละกลุ่มแต่ละสังคมอาจมีความแตกต่างกันไป บางกลุ่มบางสังคมจะมีรูปแบบในลักษณะที่เป็นไปเองโดยมิได้มีการวางแผน เช่น สังคมแบบดั้งเดิม แต่ในบางกลุ่มบางสังคมจะพัฒนารูปแบบอย่างมีแบบแผนเพื่อให้ได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่และเป็นรูปธรรม ความสัมพันธ์แบบความร่วมมือระหว่างกันแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ ความร่วมมือในกลุ่มที่สมาชิกมีลักษณะร่วมกัน เช่น กลุ่มชาวไร่ ชาวนา กลุ่มเพื่อน กลุ่มกรรมกร และความร่วมมือในกลุ่มสมาชิกที่มีคุณลักษณะแตกต่างกัน แต่มีความจำเป็นจะต้องพึ่งพิงหรือแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่อกัน ไม่จำเป็นต้องเผชิญการติดต่อกันโดยตรง ลักษณะความร่วมมือระหว่างกันเป็นไปมากน้อยขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและค่านิยมของสังคมเป็นพื้นฐานสำคัญ

การแข่งขัน หมายถึง การต่อสู้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรือผลตอบแทนที่มีจำกัดโดยวิธีการที่แตกต่างกันบนพื้นฐานของความจริง การแข่งขันกันในเชิงอำนาจและความสามารถระหว่างกันย่อมขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางวัฒนธรรมของสังคม ก่อให้เกิดทั้งผลดีและผลเสียให้แก่สังคม ผลดีทำให้ได้พัฒนาความสามารถของบุคคลได้อย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามก็มีข้อจำกัดทำให้เกิดความรู้สึกไม่อบอุ่นและความมั่นคงทางจิตใจ

ความขัดแย้ง เป็นกระบวนการที่มีการแข่งขันกันเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือสิ่งตอบแทนที่มีจำกัด ในวิธีการต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ในขอบข่ายบรรทัดฐานของสังคม จะมีผลต่อความรู้สึกของสมาชิกที่มีความเป็นปรปักษ์ต่อกัน เป็นการทำลายเอกภาพในสังคม ก่อให้เกิดการสร้างบรรทัดฐานใหม่หรือการกำหนดมาตรฐานการปรับปรุงระบบสังคมให้เกิดประสิทธิภาพ การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของสังคม ช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดการรวมกลุ่มพันธมิตร ซึ่งมนุษย์ก็พยายามหลีกเลี่ยงและป้องกันมิให้เกิดโดยพยายามสร้างระบบวัฒนธรรมตามแนวบรรทัดฐานซึ่งได้ตกลงและยอมรับร่วมกัน การประนีประนอมเป็นวิธีการแก้ไขความขัดแย้งระหว่างกันโดยการประสานเจรจาต่อรองกันเพื่อหาหนทางในการแก้ปัญหา

ประสาธน์ หลักศิลา (2514) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นกระบวนการที่มีการกระทำต่อกันและระหว่างกันของกลุ่มต่าง ๆ อยู่เสมอ การทำงานร่วมกันเพื่อให้งานบรรลุจุดมุ่งหมายที่ทุกคนยอมรับกันแล้ว และจุดมุ่งหมายของผู้ร่วมมือกันนั้นไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน เป็นแต่เพียงว่าในแต่ละกลุ่มดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมาย แล้วมีผลทำให้ทุกส่วนในชุมชนที่ได้ร่วมกระบวนการเกิดความพึงพอใจ ได้แก่ การถ่ายทอดแนวความคิด การสอน การเรียนรู้ การเลียนแบบ การมีอำนาจเหนือ การคุ้มครอง การเชื่อฟัง การต่อสู้ การแข่งขัน การปรับตัว และการร่วมมือกัน เป็นต้น

2. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคม

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ และพิมพ์วิทย์ ปรีดาสวัสดิ์ (2531, หน้า 346) ได้อธิบายเกี่ยวกับแนวความคิดเครือข่ายสังคมไว้ดังนี้

เครือข่ายสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลคนหนึ่งกับบุคคลอื่น ๆ อีกหลาย ๆ คน เครือข่ายสังคมในที่นี้จึงเปรียบเสมือนกรอบแนวความคิดที่ใช้ศึกษาหาทางความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ องค์กรทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวสามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคลเหล่านี้ได้

ความสัมพันธ์ทางสังคมไม่ได้ถูกกำหนดให้มีลักษณะตายตัวตามแบบแผนทางวัฒนธรรมหรือตามลักษณะองค์กรทางสังคมดังที่เข้าใจกันมาแต่เดิม หากแต่แปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ บทบาทของบุคคล สถานที่ และกาลเวลา ในปัจจุบันนักวิชาการให้ความสนใจปัจจัยเรื่องช่วงเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม เฟิร์ธ (Firth, 1951 อ้างใน พิมพ์วิทย์ ปรีดาสวัสดิ์,

2531, หน้า 345) นับเป็นบุคคลสำคัญของกลุ่มผู้บุกเบิกและความคิดใหม่ที่พยายามแสวงหาแนวทางศึกษาความสัมพันธ์ในสังคม โดยตั้งเป้าปัจจัยเรื่องเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กันทางสังคมหรือที่เรียกว่า เครือข่ายสังคม (Social Networks) ในปัจจุบัน

พื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญคือ การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคลอื่น ๆ อย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารอย่างเดียวยังไม่เพียงพอที่จะเรียกว่าเป็นเครือข่ายสังคมได้ จำเป็นต้องมียอดประกอบอย่างอื่นด้วย ซึ่งได้แก่ การปฏิสัมพันธ์ (Interaction) และการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล เครื่องใช้ไม่สอย อาหาร การบริการ (Transaction) ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคล (พิมพ์วลัย ปรีดาสวัสดิ์, 2531, หน้า 347) ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันของบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสังคมนั้น เป็นความสัมพันธ์ในทุก ๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคมมีต่อกันทั้งในด้านของระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน เครือญาติ การเมือง สุขภาพ อนามัย ส่วนพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ได้แก่ การไปมาหาสู่ เยี่ยมเยียนกัน การปรึกษาหารือกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่ง ๆ จึงเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้น ๆ และขณะเดียวกันบุคคลนั้น ๆ ก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่น ๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งสามารถมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วยเช่นกัน (พิมพ์วลัย ปรีดาสวัสดิ์, 2531, หน้า 347, 355 และชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2533, หน้า 35) ได้เสนอถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมไว้ 4 ลักษณะด้วยกันคือ

ก. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งประกอบด้วยบุคคลอื่นที่เรารู้จัก และมีสายสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ในแง่ของบทบาทแล้ว บุคคลแต่ละคนมีบทบาทที่ต้องกระทำหลายบทบาท ในชีวิตประจำวันในการมีบทบาทแต่ละบทบาทเขาได้พบปะรู้จักกับบุคคลอื่นที่มีบทบาทอย่างเดียวกัน และบางครั้งเขาก็ได้พบปะรู้จักกับบุคคลเดิมในการมีบทบาทอื่น ๆ การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียว เรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงเดียว และการที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายบทบาท เรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงซ้อน ซึ่งอธิบายได้ด้วยทฤษฎีบทบาท

ข. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน

สิ่งของและน้ำใจที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละอย่าง สิ่งที่แลกเปลี่ยนกันนี้ ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับทัศนคติที่มีอยู่ในแต่ละบทบาท หากยังขึ้นอยู่กับบุคคลที่แสดงบทบาทนั้น จะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร ทั้งนี้เพราะถึงแม้ว่าในแต่ละบทบาทจะมีทัศนคติและความคาดหวังกำหนดไว้ว่า ควรจะมีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง แต่ในทางปฏิบัติแล้วมิได้เป็น เช่นนั้นเสมอไป ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องแสดงให้เห็นว่า ในความสัมพันธ์กันตามบทบาทหนึ่ง ๆ นั้น คู่สัมพันธ์ได้มีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยให้เข้าใจว่าบุคคลหนึ่งให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่ง มากน้อยเพียงใด แต่ยังช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้าง จากความสัมพันธ์ดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน อาจเป็นไปตามทฤษฎีของการแลกเปลี่ยน

ค. ลักษณะของการให้และการรับ

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคน อาจมีลักษณะที่มีการให้และการรับที่สมดุลย์กัน หรืออาจจะมีการให้มากกว่าการรับ หรือในทางกลับกัน ลักษณะการให้และการรับดังกล่าวเป็นเครื่องชี้ประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ที่มีต่อบุคคลอื่นมากน้อยเพียงใด และถ้ามีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกันก็แสดงว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันนั้นมีอำนาจและเกียรติภูมิในระดับที่เท่าเทียมกัน รวมทั้งความสัมพันธ์ใดที่มีการให้มากกว่าการรับ แสดงว่าผู้ที่ให้เป็นผู้มีอำนาจมากกว่าผู้รับ ลักษณะของการให้และการรับในความสัมพันธ์ของบุคคลเป็นเครื่องชี้อย่างหนึ่งถึงคุณภาพของความสัมพันธ์นั้น

ง. ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน

เครือข่ายสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะมีการรู้จักคนเพิ่มขึ้นในขณะที่ความสัมพันธ์ต่อกันที่รู้จักกันมานานอาจค่อย ๆ เสื่อมไป การที่บุคคลได้พบปะกันบ่อยครั้ง อาจช่วยให้มีความรู้สึกผูกพันกันมาก ดังนั้นระยะเวลาที่ได้รู้จักกันมาอาจเป็นเครื่องชี้ถึงคุณภาพของความสัมพันธ์ที่ดีกว่า เพราะเป็นเรื่องของระยะเวลาที่บุคคลได้ลงทุนไปในความสัมพันธ์กับผู้อื่น

เครือข่ายทางสังคมที่ดีนั้น บุคคลจะต้องมีการพบกันบ่อย ๆ ทั้งนี้เพราะการพบกัน บุคคลมีโอกาสดำเนินการเปลี่ยนแปลงความรู้ สิ่งของและบริการ หรือได้รับการตอบสนองความต้องการด้าน อารมณ์ ขณะเดียวกันการพบกันอย่างสม่ำเสมอจะก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดี โดยลักษณะความ สัมพันธ์จะมีความสัมพันธ์และส่งเสริมซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา เช่น บุคคลที่มีความสัมพันธ์กัน อย่างแน่นแฟ้นในระยะเวลาที่ยาวนาน ส่งผลให้เกิดกลุ่มสังคมที่มีความมั่นคง เป็นแรงสนับสนุนทาง สังคมที่สำคัญอีกทางหนึ่งที่ช่วยแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้

3. แนวคิดเครือข่ายชาวบ้าน

สุชาติ มีสงฆ์ (2535, หน้า 40-50) ได้เสนอแนวคิดเครือข่ายชาวบ้านในกรณีกระบวนการ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งคุณค่านี้เป็นพื้นฐานวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เห็นได้จากการแสดงออกผ่าน ทางประเพณีและวัฒนธรรมที่มีอยู่ เช่น ประเพณีการทอดผ้าป่า การลงแขกเกี่ยวข้าว เป็นต้น การ กระทำดังกล่าวเป็นรูปแบบหนึ่งของเครือข่ายระดับครอบครัวและเครือญาติของชาวบ้านที่เป็นไป โดยธรรมชาติ เน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชน โดยไม่มีเรื่องของเงินทองเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น หากบิดาได้รับอุบัติเหตุหรือเจ็บป่วย ผู้ที่จะช่วยเหลือแม่บ้านและลูก ๆ ของตนก็คือเครือญาติ และชุมชนเป็นอันดับแรก

รูปแบบเครือข่ายของชาวบ้านที่มีลักษณะแบบแนวนอนมีจุดเด่นตรงที่ให้ความเสมอภาค และเน้นที่ความยุติธรรมและความสมานฉันท์เป็นสำคัญ ปัจจุบันเครือข่ายของชาวบ้านในบาง ชุมชนได้สูญสลายไป เพราะการเกิดของสังคมสมัยใหม่ สังคมสมัยใหม่ได้รวบรวมทุกสิ่งทุกอย่างไว้ ที่ตลาดและนายทุน ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในระดับเครือญาติและชุมชนบ้าน ใกล้เคียงแบบบ้านเหนือ-บ้านใต้ลดลง

กาญจนา แก้วเทพ (2530, หน้า 61-63) ได้กล่าวว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการ ประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือหลาย ๆ องค์การที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธ การดำเนินงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์การเหล่านี้ได้เข้ามาประสาน กันอย่างมีระยะเวลาพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็วาง รากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือกับกลุ่มอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหาก็สามารถบอกไปได้โดยการสร้างเครือขையานั้น อาจจะแสดงออกหรือพัฒนาแบบ แนวตั้ง และเครือข่ายแบบแนวนอน นั่นคือเครือข่ายแบบแนวนอนจะมีลักษณะที่ฐานะและ

สถานภาพของคนในกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายนั้นมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพยากรหรือบริการต่าง ๆ การช่วยเหลือเกื้อกูล ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนไม่ต้องมีตัวกลาง แต่ถ้ากรณีที่ซับซ้อนมากขึ้น มีหลายกลุ่มมากขึ้นอาจจะมีแม่ข่ายหรือผู้นำเป็นตัวประสาน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

มาซาคิ โอชิยาม่า (2538) ได้ทำวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนบริเวณนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ รวมทั้งเงื่อนไข ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนในอดีต ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนบริเวณอุตสาหกรรมภาคเหนือมีการแปลกแยก เป็นกลุ่มที่สะท้อนรูปแบบชนชั้นชัดเจนมากขึ้น กลุ่มต่าง ๆ จะพยายามปกป้องผลประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับโดยเอารัดเอาเปรียบกลุ่มอื่น ๆ ที่มีโอกาสด้อยกว่าทั้งโดยวิธีการที่ถูกและไม่ถูกกฎหมาย มีการรวมกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมคล้าย ๆ กัน ฐานของความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติลดน้อยลง ส่วนใหญ่ต่างคนต่างอยู่ มีความสัมพันธ์ในรูปแบบอุปถัมภ์ทางด้านการเงินและธุรกิจมากขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงบริบททางกายภาพบริเวณนิคมอุตสาหกรรม เป็นผลทำให้มีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

วราวุฒิ ภูริสินสิทธิ์ และเบญญา จิรภัทรพิมล (2537) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ภาวะการทำงานอุตสาหกรรมของสตรีกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในครอบครัว พบว่า ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชนที่ทำงานในโรงงานเกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวและชุมชน กล่าวคือ ในระดับครอบครัวนั้น การเข้มงวดกับวันเวลาทำงานของโรงงานทำให้สตรีต้องทุ่มเทเวลาเกือบทั้งหมดในแต่ละวันให้กับโรงงาน และยังคงเป็นผู้รับภาระงานบ้านเป็นหลักอยู่เช่นเดิม ส่งผลให้สตรีต้องห่างเหินจากชุมชนที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ โอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนมีน้อยลง การช่วยเหลือเกื้อกูลผู้ที่อยู่ร่วมกันในชุมชน และการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชนเกิดขึ้นได้ยาก ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนไปจากเดิมที่เป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มาเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ แข็งจังมากขึ้น

สภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและองค์กรเซเบโม (2533) ได้ศึกษาการดำรงอยู่ของชุมชน กระบวนการต่อสู้และพัฒนา : กรณีศึกษากลุ่มพัฒนาเขตจอมทอง ศูนย์สังคมพัฒนาเชียงใหม่ ผลการศึกษาวิจัยพบว่า องค์ประกอบที่ช่วยให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ได้แก่ การมีบุคคลในชุมชนที่มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน เป็นความสัมพันธ์แบบพี่แบบน้อง มีญาติพี่น้อง มีครอบครัวบ้านเรือน ทรัพยากรที่จะช่วยให้สมาชิกยังชีพได้ และการจัดการภายในชุมชนต้องมีอิสระ โดยชาวบ้านเองมีความตระหนักรู้อย่างชัดเจนในการทำกิจกรรมใด ๆ ช่วยให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน อันเป็นเงื่อนไขต่อการดำรงอยู่ของชุมชน

เดโช ไชยทัต (2539) ได้ศึกษาการปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ : กรณีศึกษาการประกอบอาชีพนอกไร่กับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่เป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบการสูญเสียความสามารถในการควบคุมการผลิตของตนเองมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันชาวนาก็ได้สร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันในการดำรงชีพ ไม่สามารถพึ่งพาอาชีพใดอาชีพหนึ่งเป็นหลักได้อย่างเดียว พร้อมกับจำยอมเข้าสู่เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมแบบอุปถัมภ์ในแนวตั้งกับกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมเหนือกว่าตน และในขณะเดียวกันก็มีการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์แบบการช่วยเหลือต่างตอบแทน ในกลุ่มเครือญาติและกลุ่มอาชีพเดียวกัน ฐานะใกล้เคียงกันขึ้นมาเพื่อสร้างความมั่นคงในการประกอบอาชีพสมัยใหม่

จุฑารัตน์ เมืองแก้ว (2537) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชุมชนกิ่งเมืองกิ่งชนบทในภาคเหนือ : กรณีบ้านบ่อ อำเภอนางดง จังหวัดเชียงใหม่ ผลของการศึกษาพบว่า ชุมชนชนบทกำลังมีการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีความหลากหลายและสลับซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งสังเกตได้จากการเกาะเกี่ยวของคนในชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ และมีความหลากหลายของวิถีการผลิต ส่งผลให้กลุ่มที่มีวิถีการผลิตแบบเดียวกันรวมตัวในลักษณะชนชั้นมากขึ้น การดำเนินการนโยบายการพัฒนาของรัฐที่ได้ขยายบทบาทเข้าไปในหมู่บ้าน ได้ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภายในหมู่บ้าน มีการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน เกิดการอพยพแรงงานจากภาคเกษตรกรรมเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนแบบแผนความสัมพันธ์ของครอบครัว และชุมชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดกลุ่ม/องค์กร การรวมกลุ่ม และกระบวนการกลุ่ม แนวคิดการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม และแนวคิดเครือข่ายชาวบ้าน เป็นแนวทางวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างองค์กรที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนที่ไม่เป็นทางการ องค์กรทางสังคม และโครงสร้างทางสังคมในการทำงานร่วมกัน รวมทั้งรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายในและระหว่างองค์กรชุมชน ตลอดจนเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนในชนบท